

LA. *spalgs* REIKŠMĖS IR KILMĖ

K. Miülenbacho ir J. Endzelyno žodyne (ME III) nurodytos trys būdvardžio *spalgs* (*spalgs*², *spalgs*, *spalgs*) reikšmės: 1) „akinamas, ryškus“, 2) „spiegiamas, šaižus, skardus“, 3) „labai šaltas, pagelus, spiginamas“. Iš etimologijos pastabų, pateiktų įvairiose žodyno vietose¹, matyti, kad J. Endzelynas čia laikė esant imanoma kalbėti (tegu ir nekategoriškai) apie trijų visai skirtingos kilmės žodžių sutapimą. Trys išskiriamos žodžių šeimos atrodytų maždaug taip: 1) la. *spalgs* I rkšm., *spaldzēt* (ir *spalgāt*) „raibuliuoti, blikseti (skysčio paviršiuje)“, *spilgans* „miringantis, blizgus“, *spilgs* (*spilgs*) „spindintis, skaidus“, *spilgt* „sužibėti, spūsti“, *spilgts* „skaidus, žibintis“, *spilgši*² „skaidčiai“, *spulgs* „blizgus, švytintis, žibintis, skaidus“, *spulguot* (*spulguôt*) „blizgėti, spindėti, žibėti“, *spulgt* „t.p.“; lie. *spalgena* „Oxycoccus quadripetalus Gilib.“ (dėl motyvacijos plg. *spaņguolė* „t.p.“: *spingėti* „spygsoti, žibėti, silpnai šviesti“, la. *spuoguôt*, -*ât* „spindėti, žvilgėti“), s.i. *sphuliņa-* „kibirkštis“, arm. *peilem* „spindžiu, tvisku“; be s- gal le. *pelgac* „blėsčioti, mirguliuoti“ (tačiau tokia reikšme pažįstamas ir *pelzac*!), s.i. *phalgú-*, *phalguna-* „rausvas, raudonas“, toch A. *polkā(m)ts* „žvaigždynas“, (su nosiniu intarpu) v.ž. *flink* „žibantis“ (n.v.a. „greitas, vikrus“) ir kt. — tai vis galimi ide. *(s)p(h)el-(g)- „spindėti, žibėti, blikseti“ atstovai²; 2) la. *spalgs* II rkšm., *spalgans* (*spalgans*) „skardus, skambus“, *spilgši*² „skardžiai“ (plg. ir *spalši*, *spalži* „t.p.“), go. *spill* „pasakojimas, padavimas, pasaka“, *spillōn* „skelbti, pasakoti“, v.v.a. *spellen* „pasakoti, šnekėti, plepėti“ ir kiti ide. šaknies **spel-* „(garsiai, primygtinai) kalbėti, pasakoti“ reprezentantai (prie jos varianto **pel-* mėginama skirti, be ko kita, ir la. *peļt* „vainoti, smerkti, šmeižti, apkalbėti“)³; 3) la. *spalgs* III rkšm., *spalga* „stiprus šaltis, speigas“ ir tokia pat reikšme *spalguoņa*, *spēlga*², *spēlguonis*, *spēlguoņa*, toliau — pasiremiant *laūska*, *laūsks* „personifikuotas šaltis (medžiu, ledo laužytojas, poškintojas)“ buvimu šalia *laūska* „šukė“, *lauzt* „laužti, laužyti“ — ryt. fryz. *spalken* „plyšti, skilti, skelti“, s. isl. *spelka* „skala“, arm. *peļk* „pagalys“, gal ir lie. *spilgti* „stilbti, menkti be saulės“,

¹ ME III s.v.v. *spalgs*, *spalši*, *spēlga*, *spilgts*, *spulgs*.

² J. Pokorny, IEW I 987; E. Fraenkel, Lit. etym. Wb. II 858 t.; M. Mayrhofer, KEWA II 395 t.

³ ME III 198; J. Pokorny, IEW I 985.

spelgti „stelbti, smelkti“, kurie paprastai visi laikomi ide. *(s)p(h)el-g- „skelti“ palikuonimis⁴.

Svarstant, ar šitoks rūpimų latvių kalbos žodžių suskirstymas į tris grupes ir su tuo susijęs vis kitoniškų giminaičių parinkimas iš kitų kalbų galėtų būti priimtinas, svarbiausias, lemiamas dalykas yra pačios latvių kalbos žodžių bei jų reikšmių tarpusavio santykiai. O tie santykiai, rodos, turėtų aiškiai sakyti, kad čia esama tik vienos žodžių šeimos. Ką tik pateiktas jos skaidymas atrodo esąs gana dirbtinis, jis, tarp kitko, ne vienu atveju verčia skaldyti į etimologinius homonimus semantiškai vieningus žodžius su akivaizdžiu ar bent lengvai suprantamu ryšiu tarp atskirų reikšmių. Kokio nors griežtesnio geografinio žodžių pasiskirstymo pagal reikšmes nematyti, semantinis įvairiavimas dažnai konstatuojamas pagrečiui, toje pačioje šnekoje.

Apžvelgiamoje latvių kalbos žodžių šeimoje pirminėmis reikšmėmis, į kurias atsiremia (istoriškai, o iš dalies ir šiuo metu) visos kitos reikšmės, reikia laikyti tas, kurios susijusios su spindėjimu.

Spindėjimas, šviesumas ir aukštas tonas, skambūs, intensyvūs garsai kalbose dažnai reiškiami tos pačios šaknies ar net visai tais pačiais žodžiais. Šalia lie. *spigėti* „spindėti“, *spygsėti* „tarpais žybsėti“, la. *spigulis* „jonvabalis; blizgutis“, *spiguļuôt* (*spiguluôt*) „spindėti, žerėti“ yra lie. *spiēgti* „rēkti cypiamu, plonu balsu; spengti“, *su-spigti* „surikti spiegiamu balsu“, la. *spigât* „spiegti, šaižiai rēkti“, *spiga* „spieglys, verksnys; pyplys (tokia žuvis)“, šalia lie. *sping(s)ėti* „silpnai šviesti“, *spingulys* „žiežirba“, *spaņguolē* „spalgena“, la. *spīguôt* (*spīgât*) „spindėti, blizgėti, žibėti“, *spuoguôt* (*spuogât*) „spindėti; sunktis“ — lie. *speņgti* „zvembti“, la. *spīga* „švilpynė, dūdelė; stiegara, spaiglys“ (la. *spiegt* „cypti, pypti, spiegti, spengti“ gali būti tiek lie. *spiēgti*, tiek ir *speņgti* atitikmuo). La. *spindēt* (lituanizmas ar kuronizmas) savo reikšme retai kur besutampa su lie. *spindėti*: jo įprastinė reikšmė jau yra „zvimbti“ (be to, pavartojamas ir pastarajai artimomis reikšmėmis „spengti; verkti“). Iš kitų indoeuropiečių kalbų galima nurodyti, pavyzdžiui, šaknies **erk*²- „švitėti, spinduliuoti; skambėti, liaupsinti“ dvejetainis semantikos atstovus s.i. *árcati* „švita, spindi“ ir „liaupsina, šlovina“, *arká-* „spindulys, saulė“ ir „himnas“, s. air. *erc* „dangus“ ir arm. *erg* „giesmė“. Reikšmių „spindintis, skaistus, ryškus“ ir „skardus, skambus“ sambūvis tame pačiame būdvardyje yra visai įprastas reiškinytis, plg. la. *kutošs* „ryškus, skaidrus; skambus, darnus“, lie. *skáidrūs* „giedras, skaistus, permatomas; skambus, skardus“, *váiskùs* „t.p.“, r. *яркуи* „skaistus, šviesus, žerintis; skardus“, v. *grell* „šaižus, ausį režiantis, spiegiamas; akinamas, skaistus, ryškus“. Šitokių faktų fone la. *spalgs* reikšmių „akinamas, ryškus“ ir „spiegiamas, šaižus,

⁴ ME III 988; J. Pokorny, IEW I 987; E. Fraenkel, Lit. etym. Wb. II 870; J. de Vries, AEW² 536.

skardus“ ir apskritai latvių kalbos žodžių dviejų pirmųjų išskirtų grupių tarpusavio sąsaja yra visiškai akivaizdi, nekelianti abejonių.

Nėra sunku suprasti nė trečiosios grupės reikšmių „labai šaltas, pagelus, spiginamas“ bei „speigas“ pasirodymą toje pačioje latvių kalbos žodžių šeimoje. Spindėjimas, žėrėjimas, didelė šviesa dažnai neatskiriamai siejasi su degimu, karščiu (la. *spēlguoņa*, tarp kitko, pažįstamas ir reikšme „stiprus karštis, kaitra“, ne tik „speigas“; plg. lie. *dēgti* „liepsnoti; spindėti, žibėti“, *pliēksti* „smarkiai degti; stipriai, akinamai šviesti“, *pliskēti* „smarkiai degti; blizgėti, žibėti“, *gaīs(r)as* „šviesos atspindžiai danguje, žara, pamėnai, pašvaistė; didelė ugnis (trobų, miško degimas)“), o reikšmių „degti, kaisti (deginti, kaitinti)“ žodžiais labai įprasta nusakyti ir šalčio poveikį, šalimą (stiprus šalimas kūno juntamas kaip deginimas, kaitimas), pvz.: lie. *dēgti* (: *veidai, burna dēga nuo šalčio*), *dēginti* (: *šaltis dēgina veidus*); (*iš*)*kēpti* (: *šiomet sodai iškepē*), *kēpinti* (: *lauke kēpinte kēpina šaltis*); *plikyti* „tvilkyti, šutinti; šaldyti“, *spirgti* „degti; labai šalti“, *spirginti* „čirškinti, labai kaitinti; labai šalti“; *svilinti* „deginti be liepsnos, skrudinti; labai šalti“, la. *svilt* „svilti, gruzdėti; (skaidriai) degti, liepsnoti“, *sveļš* „svilinantis, karštas“ ir *sveļains* „labai šaltas, žvarbus“, *svēlu gais* „stiprus šaltis, speigas“, abejaip vartojami *svēluot* „svilinti, kaitinti, degti; šalti“, *svēluoņa* „didelis karštis, kaitra; didelis šaltis, speigas“ (tos pačios ide. šaknies **suel-* „rusenti, degti“, kur priklauso, be kita ko, s.i. *svārati* „šviečia, spindi“, yra ir s. isl. *svalr* „vėsus, šaltas“, norv., šv., da. *sval* „t.p.“ šalia s. ang. *swelan* „pamažu degti“ ir kt.); *tvilkyti* „plikyti, šutinti; šaldyti“, *virinti* „kaitinti (kad virtų); šaldyti (apie šaltį, šalną kalbant)“. Panašių pavyzdžių apstu daugelyje kalbų. Reikšmės dvejojumas atskirais atvejais gali būti labai senas, siekti indoeuropiečių vienybės laikus, plg. ide. **preus-* „šalti“ ir „degti“ (lo. *prūna* „šerkšnas; šaltis, žiema“ ir *prūna* „žarija“; s. isl. *frjósa* „šalti“, go. *frius* „šaltis“ ir alb. *prush* „žarijos, karštis“; gal s.i. *pruṣvā* „šarma, šerkšnas, ledas“ ir s.i. *plōṣati* „degina, svilina“), **kel-* „šalti, šaltas“ ir „šiltas“ (lie. *šalti*, la. *saġt* ir lie. *šilti*, la. *siġt*; s.i. *śī-sīr-a-* „vėsus, šaltas“ ir lo. *caleo, -ēre* „būti šiltam, karštam; žėruoti, liepsnoti“, *calidus* „šiltas, karštas“; s. isl. *hēla* „šerkšnas, šalna“ ir kimr. *clyd* „šiltas“)⁵.

„Stipraus šalimo, šaltumo“ reikšmės gali ir tiesiai išriedėti iš „spindėjimo, akinamo šviesumo“ reikšmių, be „degimo, karštumo“ reikšmių aiškesnio tarpininkavimo. Tokia raida ir vėl remiasi dviejų skirtingų reiškinų giminišku poveikiu: tiek ryškus spindėjimas, akinama šviesa, tiek ir stiprus šaltis aštriai, veriamai, skaudžiai veikia mūsų jutimo organus. Kaip tik šitaip, matyt, ir reikia įsivaizduoti „speigo, spiginamo šaltumo“ reikšmių atsiradimą rūpimoje latvių kalbos žodžių šeimoje, nes „degimo, karštumo“ reikšmės jai beveik nepažįstamos ar bent nėra joje

⁵ Dar žr. W. Schulze, *Kleine Schriften*, Göttingen, 1933, 479 (be kitų pavyzdžių, primenamas gr. *καίειν* ir lo. *ūrere* „deginti“ vartojimas, kai kalbama tiek apie karščio, tiek ir apie šalčio veikimą); E. Fraenkel, – *KZ* LXIII (1936) 194–196.

įgijusios didesnio savarankiškumo. Ieškant artimiausių semantinių paralelių, tad pirmiausia tiktų nurodyti, kad lietuvių kalboje šalia jau minėtų *spigėti* „spindėti“, *spygsėti* „tarpais žybsėti“ yra ne tik *spižgti* ir kitų garsus reiškiančių žodžių, bet ir *spiginti* „labai šalti“ (kuris greta vartojamas reikšme „labai šviesti“), *spéigas* „didelis šaltis“, *spéigėti* „labai šalti, spiginti“. Panašią reikšmių trejybę, susidariusią „spindėjimo“ reikšmės pamatu, turime ir kitoje lietuvių kalbos žodžių šeimoje, būtent: *žverblėti* „tviskėti, spindėti“ (toliau plg. la. *zvėruôt* „spindėti, blizgėti, žėruoti“, *zvirêt* „žvilgėti, švitėti“), *žverblūs* „šaltas, šiaurus, šiurpus, pagelus“, *žvarbūs* „t.p.; šaižus, aštrus (apie balsą)“. „Intensyvaus švitėjimo“ ir „intensyvaus šalimo“ reikšmių sambūvį rodo ir lie. *pliskinti* „smarkiai šviesti; smarkiai šalti, smarkiai šaldyti“.

Nors balso ir šalčio nusakomosios reikšmės yra, apskritai kalbant, savarankiškai išriedėjusios iš pamatinių spindėjimo nusakomųjų reikšmių, tarp vienu ir kitu išvestinių reikšmių vis dėlto galima išžiūrėti ir betarpiško sąlyčio taškų. Tai patvirtina, pavyzdžiui, tai pačiai žodžių šeimai priklausančio la. (trm.) *spalgstêt* reikšmė „girgždėti (apie čirškėjimą, einant sušalusiu sniegu)“. Čia dar galima palyginti la. *spindêt*, kurio įprastinė reikšmė yra, kaip sakyta, „zvimbti (spengti)“, vartojimą pasakyme *salst, ka spind vien*.

K. Miülenbacho ir J. Endzelyno žodyne buvo likusi neišryškinta ketvirtoji la. *spalgs* reikšmė „smarkus, stiprus“, vėliau nurodyta to žodyno papildymuose (EH II). Ji iliustruota tik naujųjų laikų raštų pavyzdžiais, ir jos atsiradimas lengvai suprantamas. Tai žodžio vartojimo išplėtimas, einantis sykiu su visoms ankstyvesnėms reikšmėms bendro intensyvumo (smarkumo, stiprumo) bruožo paryškiniu bei abstrahavimu (*spalgs* imamas vartoti ne tik spindėjimo, balso ar šalčio, bet ir kitų reiškinų bei veiksmų intensyvumui žymėti, plg. *spalgs sitiens* „stiprus smūgis“ ir pan.).

Semantikos vaizdas jau bus maždaug išsamus, jei dar truputį stabtelsime ties tai pačiai žodžių šeimai priskirtinu la. *spalġans* (*spalġans*) „slidus“. Reikšmę „slidus“ irgi reikia laikyti išriedėjus iš tų pačių pirminės „spindėjimo“ grupės reikšmių. Šitokią abejopų reikšmių sambūvį gana aiškiai rodo la. *spilkans* „rausvai spindintis; labai slidus“, kuri J. Endzelynas spėjo galėjus atsirasti dėl *spilġans* „tviskantis, spindintis“ ir *silkans* „rausvai tviskantis“ kontaminacijos. Iš semantinių paralelių kitose kalbose plg. v. *glatt* „slidus“, v.v.a. *glat* „slidus; spindintis“, s.v.a. *glat* (*clat*) „spindintis“.

Išsiaiškinus reikšmių santykius ir įsitikinus, kad pirminėmis laikytinos tos reikšmės, kurios susijusios su spindėjimu, tuo pačiu jau turėtų būti išsklaidytos ligšiolinės abejonės dėl la. *spalgs* ir kitų artimų žodžių kilmės: visus juos, nepaisant dabartinio reikšmės įvairavimo, už latvių kalbos ribų etimologiškai tinka gretinti tiksliai su ide. **(s)p(h)el-(g)-* „spindėti, žibėti, blikėti“ atstovais, užsimintais straipsnio pradžioje.

BEDEUTUNGEN UND HERKUNFT DES LETT. *spalgs*

Zusammenfassung

Die Fülle von Bedeutungen des Lettischen *spalgs* „grell (blendend); schrill, sehr laut; sehr kalt, trocken kalt; heftig, stark“, *spalgans* „glatt, schlüpfrig“ und anderer formverwandter Wörter ist nicht durch Zusammenfall von etymologisch verschiedenen Wurzeln, sondern infolge der Bedeutungsentwicklung entstanden. Die ursprüngliche Bedeutung dieser lettischen Wortfamilie ist „glänzen“, deshalb sind die weiteren etymologischen Beziehungen nur mit lit. *spalgena* „Sumpfbeere“, aind. *sphulīṅga-* „Funke“, arm. *pailem* „glanze, schimmere“ und anderen Vertretern von idg. **sp(h)el-(g-)* „glänzen, schimmern“ möglich.